

351.85(497.11)"1945/1950"
37.014(497.11)"1945/1950"

МИНА ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ
етнолог-антрополог Горња
Горевница 32205 Трбушани
minajelesijevic@gmail.com

НАРОДНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ ОД 1945. ДО 1960. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: *Тема овог рада је представљање различитих видова народног просвеђивања које је сироводила социјалистичка власт у послератном периоду на територији Чачка, Горње Милановца, Лучана и Ивањице. Као извор информација коришћени су текстови објављени у новинама „Слободни глас“ и „Чачански глас“ у периоду од 1945. до 1960. године.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *народно просвеђивање, течајеви, културно-просветна делатност, традиционална култура, омладина, жене, село, град*

По завршетку Другог светског рата социјалистичка власт почиње са изграђивањем друштвених односа у чијој основи је била еманципација човека који је извео револуцију. Будући да се схватило да сметњу за даљи развој представља велика културна заосталост наслеђена из прошлости, већ у првим послератним годинама формиран је Агитпроп апарат чија је функција била усмеравање становништва ка одређеним облицима културног живота. У ту сврху покретани су разни стручни курсеви, одржавана предавања, вечерње школе за описмењавање и образовање одраслих, оснивана културно-уметничка друштва итд. како би се потпомогли изградња земље и културно уздизање народа.¹ Нова просветна политика настојала је да омасови образовање и културне тековине приближи

радницима и сељацима у виду различитих облика народног просвеђивања, популаризације научних и уметничких достигнућа, али и идеолошко-политичког васпитања.² С обзиром да је сељачко становништво чинило већину популације послератне Југославије, јавна делатност разних установа била је превасходно усмерена ка њиховом просвеђивању.³

Аналфabetни (нижи просветни), виши просветни и општеобразовни течајеви

У Чачанском округу су крајем 1945. године почели са радом аналфabetни течајеви. Уз помоћ омладинаца и других антифашистичких организација, извршен је попис неписмених. Вршена је пропаганда описмењавања преко штампе, конференција,

[1] Милина Ивановић Баришић, „Социјалистички наратив и традиционална култура“, у: *Пропаганда и јавни наративи у социјалистичкој Југославији*, ур. Бојана Богдановић, Кристијан Обшуст (Нови Сад: Архив Војводине, Београд: Етнографски институт САНУ, 2021), <https://etno-institut.co.rs/> (преузето 11. 7. 2022)

[2] Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1978* (Београд: Нолит, 1981), 440.

[3] Александра Б. Павићевић, *На удару идеологија: брак, породица и њихов морал у Србији у другој половини 20. века* (Београд: Етнографски институт САНУ, 2006), 69-70.

читалачких група, приредби и парола.⁴ За организовање и омасовљавање течајева коришћена су прела и посела, као и скупови појединих организација на којима је говорено о значају описмењавања.⁵ Посебна улога у раду на описмењавању припадала је учитељима јер су течајеви углавном одржавани по школама. У недостатку просветног кадра, течајевима је требало да руководе и писмени омладинци и жене, а поред школа планирано је и да се организују и по фабрикама, задругама, градилиштима, па и индивидуално по кућама.⁶ На пример, било је жена које из појединих разлога нису могле да похађају групну наставу, па су их подучавали код куће.⁷ У сеоским срединама, где није било школа, течајеви су организовани у засеоцима и то у „кућама добрих фронтваца”.⁸ Планирано је да течајеви трају од три до пет месеци и да почну у зиму, а заврше се у пролеће. Полазници су учили народни језик (читање и писање), рачун и земљопис са народном историјом.⁹ Већину полазника чинило је женско становништво (женска омладина¹⁰, али и оне које су „превалиле четрдесету”¹¹), док су течај у Доњој Трепчи углавном похађале жене преко тридесет година старости, мада је било и оних које

су прешле шездесету.¹² Након завршетка течајева, полазници су полагали испите у присуству школског инструктора, представника власти и родитеља¹³, а потом су организовани масовни свечани митинзи са културно-уметничким програмом и народним весељем, на којима су истицани значај описмењавања и дељене дипломе и награде.¹⁴ По завршетку испита полазнице течаја у Каони организовале су приредбу са неколико рецитација, хорским песмама и позоришним комадом.¹⁵ Аналфабетски течајеви су организовани и током 1950-их година. Њихово похађање било је обавезно за све неписмене (оне који нису знали да читају и пишу и рачунају до 100 без обзира да ли су раније похађали аналфабетне течајеве или не) од 15 до 35 година. Одлука о томе је предвиђала и новчане казне за оне који из неоправданих разлога нису похађали течај.¹⁶

Паралелно са аналфабетним, радили су и виши просветни течајеви за омладинце и омладинке са завршеном основном (четворогодишњом) школом, али и за оне који су претходно похађали аналфабетне течајеве. Полазници су у почетку наставу похађали сваког дана, а касније неколико пута недељно.¹⁷ Учили су српски језик, рачун, историју, познавање природе и хигијену. Од њих се тражило да читају са разумевањем, препричавају прочитане чланке, познају граматику, решавају комбиноване задатке, добро познају народноослободилачку борбу, као и планине, реке и градове у држави.¹⁸

[4] Десимир С. Туцовић, „Синдикална конференција просветних радника среза Љубићког”, *Слободни глас*, 8. септембар 1945, 2; Драгомир М. Бонџић, „Описмењавање становништва у Краљеву и околини 1945–1950.”, *Башћина* 46 (2018), <https://iskp.co.rs/casopis-bastina/> (преузето 11. 7. 2022)

[5] Д. С. Туцовић, „У срезу љубићком ради 25 течајева са 1450 полазника”, *Слободни глас*, 28. фебруар 1947, 2.

[6] Драгомир М. Бонџић, „Описмењавање становништва у Краљеву и околини 1945–1950.”, <https://iskp.co.rs/casopis-bastina/> (преузето 11. 7. 2022)

[7] О. Вујовић, „Аналфабетски течајеви у Чачку”, *Слободни глас*, 16. фебруар 1946, 5.

[8] Аноним, „Отпочела је нова кампања за сузбијање неписмености у чачанском Округу”, *Слободни глас*, 1. новембар 1946, 3.

[9] Драгомир М. Бонџић, „Описмењавање становништва у Краљеву и околини 1945–1950.”, <https://iskp.co.rs/casopis-bastina/> (преузето 11. 7. 2022)

[10] М. Милошевић, „У моравичком срезу ради 38 аналфабетских течајева са 1191 полазника”, *Слободни глас*, 9. март 1946, 5.

[11] Д. Д. Р., „66 жена у Горњој Горевници завршило аналфабетски течај”, *Слободни глас*, 14. фебруар 1947, 4.

[12] Аноним, „Успешно су завршени просветни течајеви у Доњој Трепчи”, *Слободни глас*, 7. март 1948, 3.

[13] Д. С. Т., „У Милићевцима 59 неписмених завршило испит”, *Слободни глас*, 18. мај 1946, 5.

[14] Драгомир М. Бонџић, „Описмењавање становништва у Краљеву и околини 1945–1950.”, <https://iskp.co.rs/casopis-bastina/> (преузето 11. 7. 2022)

[15] Гаврило Ђурић, „Завршена два аналфабетска течаја у Каони”, *Слободни глас*, 18. мај 1946, 5.

[16] Аноним, „У Драгачеву ће се описменити сви до 35 година старости”, *Чачански глас*, 2. фебруар 1955, 4.

[17] М. В. Ристановић, „Виши просветни течај у Бресници”, *Слободни глас*, 31. мај 1946, 5.

[18] Аноним, „Успешно су завршени просветни течајеви у Доњој Трепчи”, *Слободни глас*, 7. март 1948, 3.

Почетком педесетих година отпочели су са радом и општеобразовни течајеви са циљем да употпуне опште образовање посетилаца. Настава се одржавала из српског језика, математике, хигијене, агротехнике, земљописа и историје, при чему се посебно прибегавало томе да полазници науче оно што ће им бити потребно у практичном животу.¹⁹ Течајевима су руководили просветни радници, а обухватили су, поред омладинаца, и омладинке које нису биле обавезне да одлазе на курсеве за здравствено просвећивање.²⁰ Поред градива предвиђеног програмом, омладина се упознавала и са савременим друштвеним збивањима, редовно су читали књиге и учествовали у раду културно-просветног друштва и разним секцијама.²¹

Домаћички течајеви и домаћичке школе

Домаћички течајеви (већином у трајању од три, али и више месеци) били су намењени превасходно млађим девојкама, али су их у извесној мери похађале и жене. Циљ ових течајева био је да, кроз стручна предавања и практичан рад, обуче женску сеоску популацију правилном вођењу савременог домаћинства. Полазнице су училе да кувају, месе, кроје, шију, перу веш, праве сапун и штирак, постављају сто, одржавају хигијену у кући.²² Поред стицања ових стручних знања, поједини течајеви ове врсте били су и општег културно-просветног карактера, па су омладинкама одржавана и предавања из општеобразовних предмета (српски језик, рачун, историја народноослободилачке борбе,

предмети из природних наука).²³ Предавања су одржавале учитељице, али и медицински радници, па су тако на течају у Мрчајевцима, који се одржавао сваког уторка и четвртка од 13 до 16 часова, предавања из хигијене, при чему се посебна пажња посвећивала нези одојчета и изучавању заразних болести, одржавали лекари и бабица.²⁴ Организовање течајева су новчано и материјално (у виду намирница) помагали органи власти и земљорадничка задруга.²⁵ Међутим, некад су трошкове похађања течајева сносили родитељи полазница: похађање течаја у Слатини коштало је 1000 динара месечно, што, како се наводи у „Чачанском гласу“, „није ништа према ономе шта се све овде научи и с обзиром да им је у кухињи свакодневно обезбеђен ручак“.²⁶ Испити су одржавани уз присуство просветних инспектора, представника народне власти, масовних организација и грађана.²⁷ У току трајања течајева организовано је по неколико приредби, од чијих прихода су оснивани фондови за екскурзије, као и изложбе радова течајки.²⁸

Требало би истаћи и домаћичке течајеve које је у драгачевским селима организовала учитељица Рајка Боројевић.²⁹ Пре почетка првог течаја направљен је петогодишњи план, прилагођен специфичним потребама и при-

[19] Аноним, „Општеобразовни течај успешно ради“, *Чачански глас*, 1. јануар 1951, 2.

[20] М. Т., „Курсеви за опште образовање омладине у Моравичком срезу“, *Чачански глас*, 16. децембар 1952, 2.

[21] Јелена Суруџић, „Добри резултати на просвећивању омладине у Придворици“, *Чачански глас*, 9. мај 1956, 4.

[22] Аноним, „Успешан рад домаћичких течајева у Пријевору, Балуги и Ласцу“, *Чачански глас*, 20. фебруар 1952, 2; Аноним, „Домаћички течај у Заблаћу“, *Чачански глас*, 8. април 1952, 4; Ђ., „Будуће домаћице Прислонце“, *Чачански глас*, 18. мај 1955, 2.

[23] Аноним, „Кроз домаћичко-просветне течајеve жене се свестраано уздижу“, *Слободни глас*, 29. април 1949, 4; Аноним, „Завршен просветно-домаћички течај у Слатини“, *Чачански глас*, 6. април 1954, 4.

[24] М. Недовић, „Просветно-домаћички течај у Мрчајевцима привукао велико интересовање жена“, *Чачански глас*, 21. април 1953, 2.

[25] Према већини наведених новинских текстова у вези са домаћичким течајевима.

[26] Ђ., „Већ неколико месеци у Слатини ради домаћичко-кројачки течај“, *Чачански глас*, 4. април 1956, 6.

[27] Аноним, „Завршен домаћички течај у Горњој Треччи“, *Чачански глас*, 23. децембар 1952, 2.

[28] Милица Радичевић, „Како раде жене у Каони“, *Чачански глас*, 18. март 1959, 5.

[29] Рајка Боројевић је од 1951. до 1957. године оснивала течајеve за обуку жена у разним гранама текстилне радности, нарочито у ткању. Од 1962. године, на њену иницијативу, основана је „Драгачевска задруга жена“ (Братислава Владић Крстић, „О текстилној радности Драгачева говорје и надгробни споменици“, *Гласник Етнографској музеја* 64 (2001), 111).

ликама овог краја, по којем је планирано да у зимском периоду буде одржано пет течајева, а током пролећа и јесени пет екскурзија. Кроз ове течајеве обрађивани су теоретски (хигијена и уређење куће, покућства и дворишта, трудноћа и порођај, сексуално васпитање, прва помоћ, васпитање и нега деце, алкохолизам, сујеверје, исхрана, манири) и практични предмети (кување, сервирање, спремање зимнице, бојење природним и фабричким бојама, прање, пеглање, крпљење, кројење, шивење, ручни рад, гајење лековитог биља, поврћа и цвећа, живинарство, пчеларство, малинарство, певање), који су мењани или допуњавани из године у годину. Док су на прва два течаја примане само жене, касније их је похађао и приличан број девојака. Оно што је карактеристично јесте то да су, поред одређене помоћи добијене од друштвених организација и власти, готово све трошкове око извођења течајева и екскурзија сносили мештани села, а рад учитељице је био самоиницијативан, добровољан и бесплатан. За време трајања течајева полазнице су приређивале неколико приредби, а приход су улагале у фонд за екскурзије. Будући да се на овим течајевима посебна пажња придавала ткању, течајке су изучавале савремено ткање штофова, лустера, материјала за летње шешире и качкете, гарнитура за трпезе итд., а њихови радови су излагани.³⁰ Такође, одржавана су и посела на којима су се окупљале жене из заселака. Том приликом одржавана су предавања, вођене су дискусије о питањима која су жене постављале и показивао се практичан рад: плетење торби и корпи од кукурузовине, прављење штирка од кромпира, прављење бозе итд. Настојало се да се набаве јефтине текстилни отпаци како би жене даље усавршавале кројење,

[30] Богдан Циврић, „У Дупцу почео рад четврти домаћички течај”, *Чачански глас*, 30. јануар 1957, 5; Т. Јовановић, „Похвална самоиницијатива Рајке Боројевић”, *Чачански глас*, 9. фебруар 1954, 2; Аноним, „Успео домаћички течај у Дупцу”, *Чачански глас*, 7. март 1956, 5; Рајка Боројевић, *Из Дубца у свей* (Београд: Задружна књига, 1964), 40-41, 49.

шивење и ткање крпара.³¹ Није изостајао ни политичко-идеолошки рад, па су полазнице течајева слушале и друштвено-политичка предавања.³²

Поред вишемесечних, организовани су и кратки домаћички течајеви у трајању од неколико дана (десет до петнаест) који су садржали теоријски и практични део. Одржавана су предавања из области повртарства, као и о значају поврћа у исхрани, млекарства, живинарства, хигијене, док се практични део састојао из шивења, кувања и мешања. Материјална средства обезбеђивала је земљорадничка задруга. По завршетку течајева организоване су забаве и приредбе са лутријом, а приказивани су и дијафилмови.³³ На десетодневном течају у Марковици, користећи велико присуство посетилаца, докторка из Лучана одржала је предавање о хигијени приликом припремања хране.³⁴ У Чачанском срезу, током јесени и зиме 1956/1957. године, кроз ове десетодневне семинаре за просвећивање и васпитавање жена у селима прошло је 420 жена и омладинки. Предавачи из области домаћинства, хигијене и ситних грана пољопривреде биле су стручне учитељице и службеници Среског задружног савеза, а говорено је и о улози жена у задругарству.³⁵

Уз кратке домаћичке течајеве, организовани су и течајеви конзервирања воћа и поврћа. У „Слободном гласу” из 1946. године наводи се да је ради спровођења акције

[31] Ж. Радичевић, „Разноврсна активност жена у Доњем Дупцу”, *Чачански глас*, 19. фебруар 1958, 4.

[32] Р. Боројевић, *Из Дубца у свей*, 121.

[33] Ж. Тимотијевић, „Течајеви за жене задругарке”, *Чачански глас*, 10. април 1957, 4; Аноним, „Завршен домаћички течај у Прањанима”, *Чачански глас*, 7. август 1957, 4; Ђ., „Течајеви за домаћице”, *Чачански глас*, 29. јануар 1958, 3; Р. Поповић, „Течај за домаћице у Тијању”, *Чачански глас*, 19. март 1958, 2; М. М., „Жене организовале домаћички течај у Каменици”, *Чачански глас*, 23. април 1958, 5.

[34] Г. Ђурић, „Земљорадничка задруга у Марковици организовала домаћички течај”, *Чачански глас*, 19. фебруар 1958, 5.

[35] Ђ., „Секција жена задругарки организује семинаре по селима Чачанског срез”, *Чачански глас*, 24. јануар 1957, 3.

конзервирања воћа и поврћа при Окружном одбору АФЖ-а основана посебна секција. Према плану секције у градовима је требало формирати екипе жена које ће, после извесне стручне обуке, одлазити у села и практично упознавати сеоске жене разноврсним начинима конзервирања воћа и поврћа. Пољопривредна школа у Краљеву дала је упутства за рад течајева. Такође, предузете су мере да се прикупи што већи број рецепата који су штампани и достављани женама у селу ради коришћења. Течајеве су углавном водиле учитељице домаћичке школе или, у њиховом недостатку, најискусније домаћице.³⁶ Секција АФЖ-а је и почетком педесетих година организовала кратке курсеве конзервирања воћа и поврћа. Жене из града су најпре одлазиле у села како би упознале домаћице са значајем организовања оваквих курсева, након чега се приступало и практичној обуци.³⁷

Током 1956. године Друштво „Жена и савремено домаћинство”, у згради Женске стручне школе у Чачку организовало је домаћички курс за мешење и кување намењен женама.³⁸

Поред течајева, у селима су отворане и једногодишње домаћичке школе у виду интерната. Наставу су водиле стручне учитељице, а свечаном завршетку школске године присуствовали су родитељи, представници народне власти, Партије и просветни радници. Одличне ученице су добијале награде (књиге)³⁹, а након свечаности отворане су и изложбе радова ученица (блузе, хаљине, застирачи и сл., а приказани су и разни начини спремања зимнице). Током

школске године ученице су приређивале приредбе и одлазиле на екскурзије.⁴⁰

Курсеви кројења и шивења

Курсеви кројења и шивења реализовани су у селима, али и у граду. У Чачку су организовани најчешће при Женској стручној школи. Шестомесечни курс кројења и шивења, намењен стручном оспособљавању женске сеоске омладине, АФЖ је организовао током 1946. године при поменутој школи. Курс је похађало 204 ученице, већином из околних села. Оне су теоријски и практично училе кројење и шивење рубља и одела, а поред тога, оне са завршених четири разреда основне школе похађале су и наставу из српског језика, рачуна, историје, земљописа, правописа и хигијене. Услед недостатка материјала, практична настава шивења се изводила на хартији.⁴¹ Поред женске омладине, курсеви су били намењени и чланицама АФЖ-а и женама из града и околних села: радницама, службеницама и домаћицама.⁴² Плакати са информацијама у вези с организовањем течајева били су излепљени на видним местима у граду.⁴³ У селима су организовани при школама и задружним домовима, а како би се набавио материјал, поред извесне помоћи органа власти, полазнице појединих курсева су уплаћивале месечну новчану накнаду на име утрошеног материјала. За похађање једногодишњег курса кројења и народног веза у Такову, ученице су уплаћивале по 300 динара месечно⁴⁴, док је тромесечни курс у Доњој Горевници полаз-

[36] Аноним, „Жене Округа чачанског такмичиће се по срезовима у конзервирању воћа и поврћа”, *Слободни глас*, 27. јун 1946, 5.

[37] Аноним, „Помоћи домаћицама у селу”, *Чачански глас*, 2. септембар 1952, 4.

[38] Аноним, „Завршен домаћички курс у Чачку”, *Чачански глас*, 8. август 1956, 4.

[39] Б. К., „Прва генерација домаћичке школе у Гучи”, *Чачански глас*, 7. јул 1952, 7.

[40] Т. Ђурђић, „Друга генерација јежевичке домаћичке школе завршила школовање”, *Чачански глас*, 19. децембар 1956, 5.

[41] Аноним, „Стручно оспособљавање сеоске женске омладине”, *Слободни глас*, 4. јануар 1946, 4.

[42] Аноним, „Са успехом завршен течај кројења и шивења за чланице АФЖ у Чачку”, *Слободни глас*, 31. јул 1948, 5; Аноним, „Отвара се курс кројења у Женској стручној школи”, *Чачански глас*, 20. новембар 1957, 8.

[43] М. Ђ. „Почео је са радом курс кројења и шивења у Чачку”, *Чачански глас*, 8. април 1952, 2.

[44] Ј. Д. „Курс кројења и народног веза у Такову”, *Чачански глас*, 14. новембар 1956, 6.

нице коштао 1000 динара месечно.⁴⁵ Вечерњи курсеви у Чачку, организовани како за жене из града, тако и за омладинке и жене са села, коштали су од 200 до 500 динара месечно.⁴⁶

По завршетку курсева полазнице су полагаале испит и добијале дипломе⁴⁷, а сале у којима су одржавани биле су окићене Титовим сликама и разним паролама, као и радovima полазница⁴⁸ које су научиле да шију женске кошуље и гаће, енглеску кошуљу, мушку дневну кошуљу, дугачке и кратке гаће, мушку спаваћу кошуљу.⁴⁹ Излагани су и предмети народног веза и остале женске домаће радиности.⁵⁰

Здравствено просвећивање

На иницијативу учитељице и АФЖ-а у Ерчегама је 1947. године организован хигијенски течај за 38 жена. Предавања су била из области хигијене и медицине.⁵¹ Да би подигли свест о хигијени, здравствени радници су обилазили села и вршили преглед кућа, обављали запрашивања где је то било потребно и делили разне брошуре и часописе у вези са здрављем. Такође, здравствене екипе су мештанима делиле и извесне количине сапуна и инсектицида, а где је било новорођенчади и мале деце, мајке су саветоване на који начин да их повијају и негују.⁵² Обављани су бесплатни прегледи,

пружани савети и организоване изложбе на тему хигијене.⁵³ Домаћинствима у Доњој Горевници се указивало на недостатке које је требало отклонити до наредног обиласка.⁵⁴ Поред здравствених екипа, села су обилазили и студенти и активисти Народне омладине. Са сељанима су водили разговоре о томе како сузбијати разне болести, уредити куће и одржавати чистоћу у њима.⁵⁵ У циљу здравствене едукације становништва организована су разна предавања лекара из области медицине и хигијене.⁵⁶ Одржаване су и пројекције здравствених филмова, након чега су окупљени често дискутовали на приказану тему.⁵⁷ У организацији Црвеног крста у Ивањици је отворена и изложба здравствене литературе, која је наишла на велико интересовање грађана варошице и околине (мештанима је притом продат велики број књига). Поред литературе, били су изложени и гипсани делови људског тела који су приказивали различита обољења.⁵⁸

Од 1952. године у свим селима су почели са радом двогодишњи здравствени течајеви за просвећивање женске сеоске омладине. Течајеви су отворани при основним школама и похађање је било обавезно за све девојке које су навршиле седамнаест и осамнаест година. Настава је извођена у зимским месецима, од 1. новембра до 1. априла, а током пролећа и лета се прекидала због обимних пољопривредних радова. Према наставном програму главна питања на течајевима обухватала су основне области здравственог просвећивања: храна и нега одојчета, прва

[45] Н. Љ. „Кројачки курс у Доњој Горевници”, *Чачански ѿлас*, 4. фебруар 1959, 6.

[46] Аноним, „Курс кројења и шивења друштва „Савремена жена”, *Чачански ѿлас*, 16. јануар 1957, 5; Аноним, „Шестомесечни курс кројења и шивења похађа око седамдесет омладинки”, *Чачански ѿлас*, 13. март 1957, 8; Аноним, „Отвара се вечерњи курс кројења”, *Чачански ѿлас*, 24. септембар 1958, 8.

[47] Аноним, „Завршен шнајдерско-кројачки течај у Чачку”, *Чачански ѿлас*, 9. јун 1953, 2.

[48] Аноним, „Рад стручних курсева у срезу моравичком”, *Слободни ѿлас*, 29. март 1947, 4.

[49] Аноним, „Стручно оспособљавање сеоске женске омладине”, *Слободни ѿлас*, 4. јануар 1946, 4.

[50] Ранислав Папић, „Изложба радова течајки у Прањанима”, *Чачански ѿлас*, 26. мај 1953, 4.

[51] Аноним, „Рад стручних курсева у срезу моравичком”, *Слободни ѿлас*, 29. март 1947, 4.

[52] М. Т. „Здравствена екипа из Ивањице обишла Опаљеник”, *Чачански ѿлас*, 14. јун 1953, 4.

[53] Аноним, „Здравствене екипе посетиле два села”, *Чачански ѿлас*, 20. јул 1954, 2.

[54] Н. Љ. „Занимљива акција Црвеног крста у Доњој Горевници”, *Чачански ѿлас*, 11. март 1959, 5.

[55] А. Богдановић, „Сарадња студената и омладине у Моравичком срезу”, *Чачански ѿлас*, 9. септембар 1952, 2.

[56] Аноним, „Вече здравственог просвећивања у Чачку”, *Чачански ѿлас*, 1. фебруар 1956, 5; Аноним, „Здравствена предавања за жене Прањана”, *Чачански ѿлас*, 12. јун 1957, 5.

[57] Р. П., „Здравствена екипа у Прањанима”, *Чачански ѿлас*, 2. јун 1953, 2.

[58] М. Т., „Успела изложба здравствене литературе у Ивањици”, *Чачански ѿлас*, 3. новембар 1953, 4.

помоћ, кућна хигијена, заразне болести, као и противавионска заштита. Предавачи су били просветни радници (учитељи и наставници су и сами морали да похађају семинаре за обуку), а у појединим случајевима и медицинско особље.⁵⁹ Полазницама здравствених течајева бесплатно су дељени приручници које је, за ове потребе, набавио Црвени крст.⁶⁰ Свечаним испитима присуствовали су и родитељи ученица, након чега је следило народно весеље са музиком за мноштво окупљених.⁶¹ Од 1956. године дошло је до извесних новина у погледу рада течајева, па су у програм уведени домаћинство, кројење, ручни рад, затим и општеобразовни предмети, а поред тога течајке су се упознавале и са политичким догађајима у земљи и свету и социјалистичком изградњом земље.⁶² Честе су биле и колективне посете чачанској болници и другим здравственим (како би се течајке упознале са практичном наставом)⁶³, али и културним установама.⁶⁴

Пољопривредни течајеви

Пољопривредни течајеви били су намењени мушком сеоском становништву и трајали су по неколико дана. Предавања су обухватала различите области пољопривреде

[59] Аноним, „Пред почетак курсева за женску сеоску омладину”, *Чачански јлас*, 9. септембар 1952, 2; М. Кушић, „Курсеви за просвећивање женске сеоске омладине”, *Чачански јлас*, 28. октобар 1952, 2; Аноним, „Почињу са радом курсеви за просвећивање женске сеоске омладине”, *Чачански јлас*, 4. новембар 1952, 2.

[60] Аноним, „Стотине омладинке окупљено на течајевима”, *Чачански јлас*, 29. новембар 1952, 2.

[61] М. Т., „Завршени испити на здравственом курсу у Косовици”, *Чачански јлас*, 18. мај 1955, 4.

[62] Аноним, „Почели рад течајеви за здравствено просвећивање”, *Чачански јлас*, 14. новембар 1956, 2; Д. М., „Рад здравствених течајева у Белом Пољу”, *Чачански јлас*, 14. новембар 1956, 6; Аноним, „Здравствени течај у Котражи”, *Чачански јлас*, 12. децембар 1956, 4.

[63] Драг. Петровић, „Успех здравственог течаја у Катрзи”, *Чачански јлас*, 21. март 1956, 2; Н. Љ., „Добри резултати здравственог течаја у Мрчајевцима”, *Чачански јлас*, 21. март 1956, 6; Аноним, „Горачићке девојке посетиле болницу”, *Чачански јлас*, 18. април 1956, 5.

[64] Љуб. Вуковић, „Течајке из Бреснице посетиле Чачак”, *Чачански јлас*, 6. април 1955, 4.

као што су воћарство, ратарство, повртарство, сточарство, ветеринарство и задругарство. Организовани су и засебни калемарски и курсеви за трактористе. Посећивали су их махом омладинци између шеснаест и двадесет пет година, који су путем стручних предавања и практичних вежби употпуњавали своја знања у вези са пољопривредном производњом, а која ће им касније користити у раду на сопственим имањима. По завршетку течајева вршена су кратка испитивања и оцењивања, а најбољи полазници су награђивани.⁶⁵ Осим за омладинце, течајеви су организовани и за напредне пољопривреднике (који су се овом приликом упознавали са новим мерама за унапређење пољопривреде). Приказивани су и научно-популарни филмови из области пољопривреде.⁶⁶ Поједине течајеве (нпр. оне који су обухватили предавања из области млекарства) похађале су и омладинке и жене и на тај начин проширивале своја знања о преради млека и справљању сира.⁶⁷

Књижнице

Књижнице су биле смештене у посебним просторијама у задружним домовима, а неке и у школама. Биле су снабдевене потребним инвентаром, а поједине и радио-апаратима. У њима су се, поред омладине, окупљали и старији и, поред књига, читали разне листове и часописе.⁶⁸ Како би заинтересовали становништво за књигу, просветни радници су организовали колективне посете књижницама за полазнике разних течајева, пре

[65] Г. У., „Пољопривредни течај у Каони”, *Чачански јлас*, 25. март 1952, 3; А. Шишовић, „Курсеви, течајеви и семинари у таквомском срезу”, *Чачански јлас*, 10. фебруар 1953, 2; Д. Станојевић, „Завршени воћарско-калемарски течајеви”, *Чачански јлас*, 31. март 1953, 3.

[66] Љ. В., „Отвориће се сточарско-ратарски течај у Мрчајевцима”, *Чачански јлас*, 19. децембар 1956, 4.

[67] Аноним, „Пољопривредне течајеве у Драгачеву требало би омасовити”, *Слободни јлас*, 4. јануар 1948, 2; А. Грујовић, „Одржавање пољопривредног течаја у Горачићима”, *Слободни јлас*, 4. јануар 1948, 2.

[68] Д. Маринковић, „Књижнице – извор просвећивања села”, *Чачански јлас*, 6. април 1954, 4.

свега омладине.⁶⁹ Исто тако, покушавали су да преко ученика заинтересују родитеље за рад књижница тако што су обавезивали ученике да пред родитељима читају књиге.⁷⁰ Један од видова популарисања читања биле су и изложбе књига у селима.⁷¹

Кружоци и читалачке групе

У кружоцима⁷² су били обухваћени најактивнији чланови Народног фронта, превасходно сиромашни и средњи сељаци, као и чланови сељачких радних задруга, док су читалачке групе осниване на знатно широј основи: у селима, засеоцима, групама кућа и фамилијама.⁷³ Кружоци су формирано како би се у оквиру њих изучавали књижевност, уметност, психологија, марксизам-лењинизам и др.⁷⁴ У селима, по засеоцима, читалачке групе су одржаване, на пример, сваких петнаест дана. На њима су омладинци читали и објашњавали чланке из дневне штампе, након чега су присутни дискутовали о прочитаном. Просечан број присутних на овим читалачким групама био је око педесет особа.⁷⁵ АФЖ је организовао читалачке групе за жене, како у селу, тако и у граду. У сваком рејону, односно улици, била је задужена по једна жена за избор материјала. Оне су се једном седмично окупљале и читале оно што их је интересовало. Док је једна читала,

остале су слушале и израђивале ручне радове. Из дневне штампе прорађивани су чланци руководиоца, затим чланци из листова „Жена данас“⁷⁶ и „Зора“, као и књижице „Наука и живот“.⁷⁷

Народни универзитети

Од оснивања почетком двадесетог века, народни универзитети су представљали најстарије установе за просвећивање и образовање одраслих. Оснивале су их групе грађана, поједине институције, политичке партије или стручна удружења у саставу других установа и организација (културно-просветних друштава, домова културе, читаоница) или у мањој мери као самосталне институције. Поред предавачке и издавачке делатности бавили су се и образовним радом одраслих у виду разних течајева, школа страних језика, семинара, дебатних клубова, културно-уметничких приредби, филмских представа и др.⁷⁸ У селима су просторије народних универзитета биле у школама или задружним домовима, а предавачи махом просветни радници. Предавања (из различитих области политичког, друштвеног и научног живота: политике, пољопривреде, здравственог просвећивања, науке, технике и сл.) углавном су одржавана сваких петнаест дана током зимског периода.⁷⁹

[69] Богдан Циврић, „Успешан рад књижнице у Доњем Дупцу“, *Чачански глас*, 25. мај 1955, 4.

[70] Аноним, „Органи власти по селима треба више да се баве питањима просвећивања народа“, *Чачански глас*, 28. октобар 1952, 2.

[71] Аноним, „Успеле изложбе књига по селима Љубићко-трнавског среза“, *Слободни глас*, 17. април 1950, 3.

[72] Термин „кружок“ потиче из руског језика и означава мању, обично организовану групу људи која се окупља ради неког заједничког посла. (Милица Вујанић и др., *Речник српскога језика* (Нови Сад: Матица српска, 2011), 589)

[73] Аноним, „У циљу идеолошког уздизања чланова Фронта у Љубићко-трнавском срезу ради 78 кружока и 208 читалачких група“, *Слободни глас*, 1. април 1949, 1.

[74] П. Борђевић, „Омладина у предконгресном такмичењу“, *Слободни глас*, 9. фебруар 1946, 4.

[75] Д. Радовановић, „Читалачки часови у Горњој Врбави добро су посећени“, *Слободни глас*, 7. март 1948, 3.

[76] „Жена данас“, као и други слични листови, информисали су жене о општим политичким догађајима у свету, о раду међународних и националних женских организација и истицали конкретна питања положаја и равноправности жена у разним професијама или друштвеним слојевима указујући на путеве њиховог ослобођења. Писали су и о здрављу жене, нези и васпитању деце, филму и моди, другим речима о свему ономе што је у то време било од интереса за жене и подстицало их на активност. (Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* (Beograd: Devedesetčetvrti; Žene u crnom, 1996), 121)

[77] Аноним, „Предавања за жене“, *Слободни глас*, 24. фебруар 1946, 4; Б. Перуничкић, „Преко хиљаду жена обухваћено читалачким групама“, *Слободни глас*, 4. јануар 1948, 2.

[78] Dragomir Filipović, „Narodni univerziteti“, *Enciklopedija Jugoslavije 6* (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1965), <http://elibrary.matf.bg.ac.rs/> (преузето 17. 7. 2022)

[79] Аноним, „Народни универзитети – погодна форма за васпитање људи по селима“, *Чачански глас*, 17. фебруар 1953, 2.

Усмене и зидне новине

Усмене новине су приређиване у виду разних предавања и дискусија.⁸⁰ У сали железничког дома у Чачку, у оквиру првомајског такмичења, усмене новине су се одржавале сваке суботе, а број посетилаца био је велики.⁸¹ Активисти Социјалистичког савеза (већином правници, лекари, агрономи, ветеринари, као и друге јавне и политичке личности) посећивали су села и давали усмене новине.⁸²

Зидне новине су садржале политички, привредни и културно-просветни део, фискултуру, стручне савете, хумор, податке везане за издаваче и сл. Организовало се и њихово колективно читање на просветном часу, а потом се о прочитаном и дискутовало.⁸³ Такође, организоване су и изложбе зидних новина.⁸⁴

Културно-уметничка друштва

Најмасовнији вид аматеризма (драмске секције, хорови, плесни ансамбли, ликовне секције) представљала су културно-уметничка друштва, формирана у градовима, али и у селима.⁸⁵ Будући да позоришна уметност није била приступачна селу, оснивање дилетантских група био је један од главних задатака културно-просветних радника.⁸⁶

[80] Аноним, „Усмене новине на народном универзитету”, *Слободни глас*, 8. фебруар 1956, 4.

[81] М. Анђић, „Синдикално организовани радници железничке станице Чачак одржало прве усмене новине”, *Слободни глас*, 4. април 1946, 2.

[82] Ј. Д., „Усмене новине у Горњем Милановцу”, *Чачански глас*, 19. март 1958, 2.

[83] Михаило Перовић, „Подружница графичких радника-ца показала је видне резултате на досадашњем синдикалном и културно-просветном раду”, *Слободни глас*, 28. децембар 1945, 2.

[84] Аноним, „Изложба зидних новина синдикалних подружница у Чачку”, *Слободни глас*, 9. март 1946, 6.

[85] Милош Тимотијевић, *Модернизација балканској прага: (1944–1989): комјарашивна анализа развоја Чачка и Блато-евтрада у епохи социјализма* (Чачак: Народни музеј, 2012), 402.

[86] Иван Павловић, „Народ среза моравичког постигао је велике резултате у културно просветном раду”, *Слободни глас*, 8. мај 1946, 3.

Осим у свом, сеоска културно-уметничка друштва су давала приредбе и представе и у другим местима, најчешће у салама задружних домова.⁸⁷ Представе за сеоско становништво (у првом реду у оним селима у којима су постојали задружни домови или друге сличне просторије за одржавање приредби) приређивала су и градска културно-уметничка друштва, попут КУД „Абрашевић”.⁸⁸

Филмске представе

У селима у којима је извршена електрификација приказиване су филмске представе. Пројекције су одржаване у задружним домовима, понекад и две дневно: током дана за ученике, а увече за старије мештане.⁸⁹ У оним селима у којима није била спроведена електрификација, филмови су приказивани помоћу покретног биоскопа.⁹⁰

Црвени кутићи

Црвени кутићи су оснивани при установи вама и предузећима с циљем да допринесу бољем стручном, културном и идеолошко-политичком уздизању радника. Били су опремљени библиотекама које су располагале књигама, разним часописима и листовима стручне, социјално-политичке, уметничке и техничке садржине, као и радио-апаратима и шаховским гарнитурама.⁹¹ Црвени кутић у Фабрици хартије „Божо Томић” у Чачку био

[87] Аноним, „Друштво из Трнавe даје приредбе и у околним срезовима”, *Чачански глас*, 17. фебруар 1953, 2; М. Ж. Јахимовић, „Основано Културно-уметничко друштво у пухову”, *Чачански глас*, 18. март 1959, 5.

[88] Аноним, „Приредбе „Абрашевића” по селима”, *Чачански глас*, 10. фебруар 1953, 2.

[89] Д. М., „Културни живот у таковском крају постаје све садржајнији”, *Чачански глас*, 10. август 1955, 3; Т., „Прва биоскопска представа у Рошцима”, *Чачански глас*, 23. децембар 1959, 5.

[90] Аноним, „Путујући биоскоп у селима без електричне струје”, *Чачански глас*, 30. јул 1958, 4.

[91] Љ. П., „Отворен је Црвени кутић радника и намештеника угоститељске и туристичке струке”, *Слободни глас*, 13. фебруар 1948, 5; М. Ковачевић, „У црвеном кутићу предузећа „Партизан” заступљене су разне форме културно-просветног рада трудбеника”, *Слободни глас*, 25. мај 1950, 3; Д. Радивојевић,

је отворен током целог дана, а радници и службеници су у слободно време долазили да слушају радио, играју шах и читају часописе и листове на које је кутић био претплаћен.⁹²

* * *

По завршетку Другог светског рата власт је желела да друштво учини модерним, секуларизованим, индустријским, урбанизованим и писменим.⁹³ Будући да је процесом модернизације у новим друштвеним околностима био обухваћен и културни живот, културна политика је представљала значајан чинилац промена у послератној обнови. Спровођење културне политике подразумевало је подстицање културних и просветних активности у којима се Партија ослањала на власт радног народа и револуционарни полет радничке класе, а велику улогу су имали и Народни фронт, Народна омладина, Антифашистички фронт жена и др.⁹⁴

У традиционалном друштву васпитање детета било је скоро у потпуности везано за породицу. Стога, ни основну (четворогодишњу) школу нису похађала сва деца јер се сматрало да знања која стичу током школовања нису неопходна за доброг пољопривредника, односно домаћицу. Породично васпитање омогућавало је да се дете постепено укључи у процес производње. Мушка деца су најпре помагала у кући и суделовала у колективном чувању стоке, потом самостално обављала неке лакше послове (брање воћа) и помагала при извођењу пољских радова, а са 12 до 14 година су учествовала у пословима као што су орање и косидба. На исти начин се поступало и са женском

децом. Она су постепено учила да обављају женске (предење, ткање, шивење и сл.) и пољопривредне послове који су им традиционално били намењени.⁹⁵ Тим пословима је, како нису ишле у школу, било испуњено све њихово слободно време, па су на прелима или у пољу приликом чувања стоке девојчице увек везле или плеле.⁹⁶

Од Другог светског рата, када је уведено и обавезно осмогодишње школовање, поред школе на образовање и васпитање су утицале и друге друштвене организације.⁹⁷ Једна од њих је и омладинска организација која је, како се наводи у „Чачанском гласу“, постигла видне резултате на васпитању и изграђивању лика социјалистичког омладинца. У ту сврху је, при Среском комитету Народне омладине у Чачку, 1952. године основан и Савет за васпитање омладине који су чинили професори, лекари, чланови Партије, Југословенке народне армије, предвојничке обуке, АФЖ-а и др.⁹⁸ Заслуга управо Народне омладине је што су у селима покренуте многе корисне акције привредног и просветног карактера.⁹⁹ Пример су и омладинке из Прислонице које су саме организовале рад домаћичког течаја на коме је омладина одржавала предавања о кројењу, шивењу, кувању и другим домаћичким пословима.¹⁰⁰ Антифашистички фронт жена је до укидања 1953. године такође имао значајну улогу у политичком и културно-просветном раду. Организовао је читалачке групе, здравствене и домаћичке курсеве који су у првим годинама после рата

„Интензиван културно-просветни живот радног колектива предузећа „Боба Милетић“”, *Слободни глас*, 5. новембар 1948, 3.

[92] Аноним, „Отворен је црвени кутић у фабрици хартије“, *Слободни глас*, 2. април 1948, 2.

[93] Marija Obradović, „Komunistička modernizacija u Jugoslaviji 1947–1953.“, *Tokovi istorije* 1-2 (1994), <http://tokovi.istorije.rs/> (преузето 13. 7. 2022)

[94] М. Ивановић Баришић, „Социјалистички наратив и традиционална култура“, <https://etno-institut.co.rs/> (преузето 11. 7. 2022)

[95] Зорица Дивац, „Трансформације сеоске породице у савременим условима (истраживања у Доњем Увцу)“, *Зборник радова Етнографској инстџиуи* 17-18 (1985), 73-74.

[96] Мирослава Малешевић, „Ритуализација социјалног развоја жене – Традиционално село западне Србије“, *Зборник радова Етнографској инстџиуи* 19 (1986), 29.

[97] Зорица Дивац, „Трансформације сеоске породице у савременим условима (истраживања у Доњем Увцу)“, 75.

[98] Аноним, „Предавања за омладину у селима“, *Чачански глас*, 23. септембар 1952, 2.

[99] Аноним, „Просвећивање у центру пажње“, *Чачански глас*, 2. март 1955, 1-2.

[100] Аноним, „Омладинци – борци за напредну пољопривреду окупљају се на течајевима“, *Чачански глас*, 5. март 1952, 1.

били значајни због сузбијања разних заразних болести и због обнове домаћинства запуштених током рата. Каснији курсеви су имали улогу у еманциповању жена.¹⁰¹ Сличан задатак су имале и друге организације, нарочито разна женска друштва, настојећи да обухвате што већи број културних и јавних радника који би одлазили на терен и, пре свега у селима, одржавали предавања, семинаре, организовали курсеви и изложбе, а све у циљу просвећивања и културног уздизања становништва.¹⁰² У школама су током зиме организована прела на којима су, док предуду и плету, жене слушале предавања из хигијене и домаћинства.¹⁰³ Од 1960. године у селима су оснивани културно-просветни центри (један је био надлежан за више околних села) с циљем да се брину о идеолошко-политичком, културно-просветном, али и забавном и спортском животу. У оквиру њих су отворани и друштвени клубови опремљени књигама, штампом, шаховским гарнитурима и радио-апаратима. Ови центри су, између осталог, организовали и разне течајеви (домаћичке, кројачке, пољопривредне).¹⁰⁴ С обзиром да се полазило од тога да су традиција, предрасуде и сујеверје дубоко укорениени у свест и жена и мушкараца¹⁰⁵, било им је потребно, будући да је, поред допунског образовања у циљу свеобухватне еманципације, неизоставан елемент народног просвећивања било и идеолошко-политичко уздизање становништва, појаснити политичку ситуацију у земљи и свету, али и дати стручне савете о правилном и савременом вођењу домаћинства, подизању

хигијене, сузбијању религије и сујеверја¹⁰⁶, те становништво, нарочито сеоско, одвратити од веровања у враџбине и указати на њихову штетност.¹⁰⁷ Но, како се констатује у новинском чланку, све што се чинило у те сврхе је „мало у односу на потребе једне прилично заостале средине”.¹⁰⁸ Рајка Боројевић у свом дневнику запажа да је „старији свет, нарочито бабе, упоран у заосталости”.¹⁰⁹ Сходно томе, народно просвећивање је наилазило и на извесне потешкоће. Иако је штампа углавном извештавала о успешном организовању разних течајева, истиче се и да их многи нису похађали, јер ни родитељи, а ни сами полазници још увек нису довољно схватили њихов значај (нарочито течајева здравственог просвећивања упркос томе што су били обавезни).¹¹⁰ Замерки је било и што су задружни домови (уместо да су били културни центри) коришћени за много шта друго (у њиховим просторијама су били приватни станови, радионице, магацини, кафане) осим за оно чему су били намењени, а то је културно-просветни и политички рад.¹¹¹ Од критике нису била изузета ни културно-уметничка друштва којима се замерало да су погрешним избором репертоара промовисали патријархални начин живота уместо подржавали прогрес.¹¹² Такође, поједина друштва, према писању штампе, нису довољно развила свој рад, већином су била активна само преко драмске секције, запостављајући ону најважнију – секцију за народно просвећивање, али и друге (хорска, музичка, фолклорна) за које

[101] Ivana Pantelić, „Antifašistički front žena Jugoslavije i njegovo ukidanje – primer patrijarhalnog (dis)kontinuiteta”, *Antropologija* 20/1 (2020), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 18. 7. 2022)

[102] Аноним, „Основано Друштво за просвећивање жена”, *Чачански глас*, 30. септембар 1952, 2.

[103] Ј. Д., „Предавања на прелима”, *Чачански глас*, 20. јануар 1960, 8.

[104] П. Р., „У Каони основан Културно-просветни центар”, *Чачански глас*, 10. фебруар 1960, 6; Аноним, „Педесет девојака на течају кројења у Тијању”, *Чачански глас*, 10. фебруар 1960, 6; Р. М. М., „Добар почетак културно-просветног центра у Горачићима”, *Чачански глас*, 2. март 1960, 6.

[105] N. Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, 173.

[106] Д. Маринковић, „Активност жена у Таковском срезу”, *Чачански глас*, 20. октобар 1953, 2.

[107] Аноним, „Плодан рад женских организација”, *Чачански глас*, 11. мај 1954, 1.

[108] Аноним, „Жене у политичком и друштвеном животу”, *Чачански глас*, 17. октобар 1956, 1.

[109] Р. Боројевић, *Из Дубца у свешћ*, 11.

[110] Д. М., „Слаб одзив на курсеви за здравствено просвећивање”, *Чачански глас*, 16. март 1954, 4.

[111] Аноним, „Проблеми народног просвећивања и општег образовања образовања у селима Љубићко-трнавског среза”, *Чачански глас*, 27. јануар 1954, 4.

[112] Д. Р., „Културно-уметничка друштва без драмских дела”, *Чачански глас*, 13. јун 1956, 5.

су постојали добри услови за рад.¹¹³ Између осталог, указивало се и на потребу да би жене из града требало више да помажу сеоским женама на пољу просвећивања, с обзиром да ове друге, преоптерећене свакодневним кућним пословима, нису имале времена да се у већој мери посвете културно-просветним активностима, а од просвећености сеоске жене зависило је васпитање деце и будућност млађих генерација.¹¹⁴

Пре Другог светског рата Србија је скоро у потпуности била пољопривредна земља, са слабо развијеним тржиштем, индустријом, саобраћајном инфраструктуром, као и потрошњом. Успешна модернизација друштва подразумева да су створени битни предуслови за тај процес: мобилност становништва, урбанизација, иновације у области исхране, одевања, становања, обичаја итд.¹¹⁵ Модернизацијски процеси у селу кретали су се у неколико праваца: у домену пољопривредне производње, културне и образовне еманципације, политичке активизације, промене начина живота итд.,¹¹⁶ што је довело до коренитијих и интензивнијих промена које су деловале и на структуру становништва, изглед и уређење насеља, али и на свакодневицу и понашање људи.¹¹⁷

Међутим, до већих и значајних промена у начину живота сеоског становништва долазило је споро и постепено јер се нису сви крајеви подједнако развијали (електрификација, изградња путне и водоводне мреже, боља снабдевеност села робом, покретљивост

становништва и сл.). Никако не би требало занемарити ни економске могућности људи на селу који, у прве две деценије након рата, не само да нису били у могућности да приуште многе иновације, већ су морали да штеде и оно што су сами производили¹¹⁸, па су, у складу с тим, били и одређени њихови потрошачки приоритети. Они који су имали новца куповали су робу (храна, одећа...) намењену за посебне прилике (породичне свечаности, одлазак на вашаре и игранке и сл.)¹¹⁹, ретко и за свакодневну употребу.

Развој индустрије подстакао је преображај пољопривреде који се огледао у осавремењивању производње и гајењу нових биљних култура, али и у механизацији оруђа за производњу, при чему се пре свега мисли на употребу трактора¹²⁰ које су у првим деценијама после рата поседовале друштвене пољопривредне организације¹²¹, а тек од седамдесетих година све више и индивидуална домаћинства.¹²² Стога су и курсеви за трактористе махом били намењени запосленима на пољопривредним добрима и у задругама.¹²³

Исхрана сеоског становништва је осавремењена, како у избору намирница, тако и у начину припреме хране.¹²⁴ Према запажањима Рајке Боројевић, у драгачевским селима су током педесетих година са великим трошковима прослављане разне светковине, док

[113] Аноним, „Досадашње такмичење културно-просветних друштава у С(?)резу не задовољава“, *Слободни глас*, 7. јануар 1950, 2-3.

[114] Аноним, „Жене града више ће помагати селу“, *Чачански глас*, 24. март 1953, 2.

[115] М. Ивановић Баришић, „Социјалистички наратив и традиционална култура“, <https://etno-institut.co.rs/> (преузето 11. 7. 2022)

[116] Žarko Jovanović, „Modernizacijski procesi na srbijanskom selu u XX veku“, *Tokovi istorije 1-2* (1993), <http://tokovi.istorije.rs/> (преузето 13. 7. 2022)

[117] Десанка Николић, *Горње Драгачево: етнолошко истраживање културних промена* (Београд: Етнографски институт САНУ, 1996), 40.

[118] Мина Јелесијевић, „Хигијена у сеоским домаћинствима у другој половини XX века“, *Зборник радова Народне музеја L* (2020), 196-199.

[119] Исто, 196; Мина Јелесијевић, „Друштвени живот сеоске омладине од 1945. до 1970. године“, *Зборник радова Народне музеја XLVI* (2016), 78-79.

[120] Д. Николић, *Горње Драгачево...*, 42.

[121] Душан Бандић, „Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда“, *Зборник радова Етнографској инститиуша 9* (1979), 51.

[122] Д. Николић, *Горње Драгачево...*, 42; Д. Бандић, „Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда“, 51.

[123] Аноним, „Курс за трактористе“, *Чачански глас*, 20. март 1957, 8.

[124] Д. Николић, *Горње Драгачево, етнолошко истраживање културних промена*, 56.

је између њих становништво имало сасвим оскудну исхрану¹²⁵, али не зато што нису имали, већ стога што су, како она закључује, храну штедели за госте.¹²⁶ Ипак, мора се истаћи да то није било нимало необично ако се узме у обзир значај институције гостопримства у нашој традиционалној (али и савременој) култури. Гост је морао бити добро угошћен, чак и ако је било потребно храну позајмити од комшије.¹²⁷ Требало би напоменути да је свакодневна исхрана свакако зависила од економских и материјалних могућности домаћинства и, према томе, била једноличнија и скромнија, за разлику од празничне која је по правилу морала да буде обилнија, разноврснија¹²⁸ и богатија јер је то наговештавало обиље у наредној години.¹²⁹ Исхрана сеоског становништва од седамдесетих година почиње да се угледа на градске узоре, те је дошло до смањења разлика између свакодневне и празничне исхране.¹³⁰

Истраживања спроведена седамдесетих година у драгачевским селима показала су да је после Другог светског рата, а нарочито од седамдесетих година, дошло до изобиљавања и редуковања веровања и ритуала. Мали број обичаја је остао непромењен, док су неки смањивањем свог некадашњег значаја садржајно сужени.¹³¹ Тако је, на пример, обележавања сеоске славе, *завешине* (у овим крајевима се назива *обешина*), упрошћено (религијске функције ритуала су сужене), али се и данас поштују забране да се на тај дан ради, а у домаћинствима се припрема празнични ручак.¹³² С друге стране, за разлику од

периода до Другог светског рата када су практиковане разне симболично-магијске радње за одбрану села од елементарних непогода, ритуални поступци у вези с градоносним облацима, које су изводили појединци за добробит читаве сеоске заједнице, потпуно су избачени.¹³³ Будући да су религијски феномени постојани и да се, за разлику од појава које припадају другим подручјима културе, знатно спорије мењају¹³⁴, може се констативати да су се извесна веровања и ритуали и данас задржали и да се примењују мада, у већини случајева, они који их практикују нису у стању да рационално објасне зашто нешто не би требало радити и обрнуто.¹³⁵

Иако су млади ти који су настојали да потпуно прихвате савремени начин живота и понашања који је у села долазио из урбаних средина, многи су, будући да су одрастали и васпитавани у сеоској средини, знали за традиционалне облике друштвене организације и обичаја.¹³⁶ Патријархалне норме понашања биле су најизраженије у оквиру породичних односа, пре свега по питању ауторитета према женама и девојкама које су, за разлику од младића, уживале мањи степен слободе у понашању.¹³⁷ Такође, подела

[133] Исто, 88-89.

[134] Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 њојмова*, 15.

[135] Примера ради, на Бели четвртак (четвртак пред Петрове покладе, обетина у неким селима) поједине жене не износе веш да се суши (нарочито бели) да у наредном периоду не би било града, јер се, према традиционалном веровању, седам четвртака (тзв. белих четвртака) од Васкрса до Тројица сматрају за варовне дане и светковани су како град не би уништио летину [(деталније у Миле Недељковић, *Српски обичајни календар* (Београд: Чин, 1998)]. Исто тако, и данас се у селима од старијих може чути да нешто „ваља“ или „не ваља“ чинити. Тако, на пример, „не ваља“ наглас нешто хвалити (нарочито младунчад стоке) да се не би урекло, многе жене практикују да саднице или пелцере никад не дају директно некоме у руке, већ их спуштају на земљу, при чему се онај који узима не захваљује, а све то да би се биљке боље примиле, скоро сви на селу избегавају да обављају сетву када је млад месец (младина), јер у супротном неће бити рода, или да кољу свињу за посек на усечни дан (дан који падне на Усковење годину дана се светкује као варовни, усечни седмични дан.

[136] Никола Пантелић, *Наслеђе и савременост: друштвени живот у селима чачанској и јорњомилановачкој краја* (Београд: Етнографски институт САНУ, 1991), 4.

[137] М. Јелесијевић, „Друштвени живот сеоске омладине од 1945. до 1970. године“, 77-78.

[125] Р. Боројевић, *Из Дубца у свеш*, 20.

[126] Исто, 67.

[127] Снежана Шапоњић Ашанин, „Гостопримство у чачанском и драгачевском крају“, *Зборник радова Народне музеја XXXIII* (2003), 99.

[128] Д. Николић, *Горње Драгачево...*, 54.

[129] Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 њојмова* (Београд: Полит, 2004), 302.

[130] Д. Николић, *Горње Драгачево...*, 57.

[131] Исто, 81-84.

[132] Исто, 87-88.

рада и даље је била веома изражена с обзиром да су у свакодневном животу у схватањима људи о правима и обавезама чланова породице и даље била присутна традиционална патријархална начела.¹³⁸ Међутим, то није било тако само у селима, већ и код градског становништва. Иако је, како истиче Милош Тимотијевић, повећање животног стандарда омогућило потрошачки модел живота, већи део свакодневице и даље је био обухваћен традиционалним патријархалним вредносним нормама, па је модернизација била видљива у материјалном облику, али не и у вредносном систему.¹³⁹

* * *

Социјалистички друштвени систем је у својој основи имао и просветитељски задатак на пољу повећања свих видова образовања и стварања услова за доступност културног стваралаштва широким слојевима становништва.¹⁴⁰ Упркос напорима да се образовање омасови и културне тековине приближе широким народним масама, чињеница је да је број неписмених или функционално неписмених и даље био велики. Услед сиромаштва и слабог додира са културним садржајима и они који су завршавали течајеве нису настављали школовање нити даље користили стечене вештине.¹⁴¹ Постојање јавних институција у сеоским срединама (школе, домови културе и задружни домови, месне канцеларије, здравствене установе, библиотеке, трговински објекти и сл.) може се посматрати као мерило осавремењивања и индикатором развијености села, тј. нивоа градских утицаја који до њих допиру, али на степен промена сеоских насеља утичу и други

фактори (природна средина, начин привређивања, демографски састав и менталитет становништва), па је питање у којој мери су културни садржаји заправо коришћени.¹⁴² Недовољна и неједнака развијеност села с једне и дубока укорененост традиционалних схватања с друге стране, свакако су утицали на степен и брзину модернизацијских процеса.

Штампа

Слободни глас, 1945–1950

Чачански глас, 1951–1960

Литература

Бандић Душан. *Народна религија Срба у 100 њојмова*. Београд: Нолит, 2004.

Бандић Душан. „Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда”. *Зборник радова Етнографској инститиуи* 9 (1979), 1-105.

Воџиновић Неди. *Џенско питање у Србији у XIX и XX веку*. Београд: Devedesetčetvrtа; Žene u crnom, 1996.

Бонџић Драгомир М. „Описмењавање становништва у Краљеву и околини 1945–1950.” *Башџина* 46 (2018), <https://iskp.co.rs/casopis-bastina/> (преузето 11. 7. 2022)

Боројевић Рајка. *Из Дубца у свей*. Београд: Задружна књига, 1964.

Владић Крстић Братислава. „О текстилној радности Драгачева говоре и надгробни споменици”. *Гласник Етнографској музеја* 64 (2001), 105-119.

Вујанић Милица и др. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

Дивац Зорица. „Трансформације сеоске породице у савременим условима (истраживања у Доњем Увцу). *Зборник радова Етнографској инститиуи* 17-18 (1985), 7-96.

Ивановић Баришић Милина. „Социјалистички наратив и традиционална култура”, у: *Пројатанда и јавни нараџиви у социјалистичкој Југославији*, ур. Бојана Богдановић, Кристијан Обшуст. Нови Сад: Архив Војводине, Београд: Етнографски институт САНУ, 2021, <https://etno-institut.co.rs/> (преузето 11. 7. 2022)

[142] Десанка Николић, „Јавне установе. Фактори друштвеног преображаја”, *Зборник радова Етнографској инститиуи* 10 (1980), 65-70.

[138] Н. Пантелић, *Наслеђе и савременосћ...*, 102.

[139] М. Тимотијевић, *Модернизација балканској прага...*, 429.

[140] Исто, 394.

[141] Драгомир М. Бонџић, „Описмењавање становништва у Краљеву и околини 1945–1950.”, <https://iskp.co.rs/casopis-bastina/> (преузето 11. 7. 2022); Ivana Pantelić, „Antifašistički front žena Jugoslavije i njegovo ukidanje – primer patrijarhalnog (dis)kontinuiteta”, *Antropologija* 20/1 (2020), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 18. 7. 2022)

- Јелесијевић Мина. „Друштвени живот сеоске омладине од 1945. до 1970. године”. *Зборник радова Народној музеја XLVI* (2016), 73-81.
- Јелесијевић Мина. „Хигијена у сеоским домаћинствима у другој половини XX века”. *Зборник радова Народној музеја L* (2020), 191-200.
- Јовановић Жарко. „Modernizacijski procesi na srbijanskom selu u XX veku”. *Tokovi istorije 1-2* (1993), <http://tokovi.istorije.rs/> (преузето 13. 7. 2022)
- Малешевић Мирослава. „Ритуализација социјалног развоја жене – Традиционално село западне Србије”. *Зборник радова Етнографској инстџијуџа 19* (1986), 9-120.
- Недељковић Миле. *Срџски обичајни календар*. Београд: Чин, 1998.
- Николић Десанка. *Горње Драгачево, еџнолошко џроучавање кулџурних џромена*. Београд: Етнографски институт САНУ, 1996.
- Николић Десанка. „Јавне установе. Фактори друштвеног преображаја”. *Зборник радова Еџнографској инстџијуџа 10* (1980), 65-72.
- Обрадовић Марија. „Комунистџка модернизација у Југославији 1947–1953.” *Tokovi istorije 1-2* (1994), <http://tokovi.istorije.rs/> (преузето 13. 7. 2022)
- Павићевић Александра Б. *На удару идеологија: брак, џородица и џолни морал у Србији у друџој џоловини 20. века*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2006.
- Pantelić Ivana. „Antifašistički front žena Jugoslavije i njegovo ukidanje – primer patrijarhalnog (dis)kontinuiteta”. *Antropologija 20/1* (2020), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 18. 7. 2022)
- Пантелић Никола. *Наслеђе и савременосџ: друшџвени живоџ у селима чачанској и џорњомилановачкој краја*. Београд: Етнографски институт САНУ, 1991.
- Петрановић Бранко. *Исџорија Јуџославије 1918–1978*. Београд: Нолит, 1981.
- Тимотијевић Милош. *Модернизација балканској џрага:(1944–1989): комунарџивна анализа развија Чачка и Блаџоевџрага у еџохи социјализма*. Чачак: Народни музеј Чачак, 2012.
- Filipović Dragomir. „Narodni univerziteti”. *Enciklopedija Jugoslavije 6*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1965. <http://elibrary.matf.bg.ac.rs/> (преузето 17. 7. 2022)
- Шапоњић-Ашанин Снежана. „Гостопримство у чачанском и драгачевском крају”. *Зборник радова Народној музеја XXXIII* (2003), 89-128.

NATIONAL ENLIGHTENMENT FROM 1945 TO 1960

The subject of this paper is the presentation and analysis of various forms of public enlightenment in the post-war period in the territory of Čačak, Gornji Milanovac, Lučani and Ivanjica. After the end of the Second World War, the socialist government began to build social relations based on the emancipation of the men who carried out the revolution. For this purpose, a range of courses were made available (homemaking, sewing classes, agriculture, health education courses), there were lectures, evening schools for literacy and adult education, cultural and artistic societies were founded, etc. These activities were supposed to support the construction of the country and the cultural empowerment of the people. Given that the rural population made up the majority of the population of post-war Yugoslavia, various institutions focused their public activity primarily on their enlightenment.

Modernization processes in the countryside went in several directions: in the domain of agricultural production, cultural and educational emancipation, political activation, lifestyle changes, etc., which led to more radical and intense changes that also affected the structure of the population, the appearance and arrangement of settlements, but also everyday life and people's behaviour.

However, major and significant changes in the way of life of the rural population came slowly and gradually, because not all regions developed at the same pace (electrification, construction of road and water supply networks, better supply of goods to the villages, etc.). In addition to that, one should not neglect the economic possibilities of rural people who, in the first two decades after the war, not only could not afford many innovations, but also had to save what they themselves produced.

Mina JELESJEVIĆ

L'ÉDUCATION DE LA POPULATION DE 1945 À 1960

Le thème de cette étude est la représentation des aspects différents de l'éducation dans la période d'entre-deux guerres sur le territoire de Čačak, Gornji Milanovac, Lucani et Ivanjica. À la fin de la Deuxième guerre mondiale, le pouvoir socialiste commença avec l'édification des relations sociales, qui comme base, eurent l'émancipation de l'homme qui effectua la révolution. En cet objectif furent organisés divers cours (travaux domestiques, de couture, agricoles, des cours de civilisation sanitaire), des conférences, des écoles pour l'enseignement et la culture furent organisés le soir pour des adultes, des sociétés culturelles et artistiques furent créées, etc... qui devaient aider à l'édification du pays et à l'essor culturel du peuple. Étant donné que la population villageoise forma la majeure partie de la population de la Yougoslavie d'après-guerre, l'activité publique de divers établissements fut avant tout orientée sur leur éducation.

Les processus modernistiques du village allèrent en plusieurs directions: dans le domaine de la production

agricole, l'émancipation culturelle et éducative, l'activation politique, les changements du mode de vie, etc, ce qui amena à des changements fondamentaux et intenses, qui eurent de l'influence aussi sur la population, l'apparence et de l'aménagement des agglomérations, mais aussi sur la vie quotidienne et le comportement des personnes.

Toutefois, de grands et importants changements dans la manière d'existence quotidienne de la population villageoise arrivèrent lentement et petit à petit, puisque toutes les régions ne se développèrent pas de la même manière (électrification, la construction du réseau routier et des eaux, un meilleur approvisionnement du village avec des marchandises et semblable), et, il ne faut nullement ne pas prendre en compte les possibilités économiques des personnes au village qui, durant les premières décennies après la guerre, non seulement ne furent pas capables de s'offrir de nombreuses innovations, mais devaient économiser même ce qu'elles produisaient elles-mêmes.

Mina JELESJEVIĆ